

A szegedi és Szeged környéki munkaszolgálatosok segítése –
betekintés a Szegedi Zsidó Hitközség irattárába

A szegedi 612 munkaszolgálatos áldozat emlékére

BEVEZETÉS

Az elkövetői szemszögből írt, politikatörténet-centrikus történetírás mellett az elmúlt években az áldozatok narratívája is megjelent a munkaszolgálat kutatásában.¹ Jelen tanulmány hagyományosnak számít abban az értelemben, hogy levéltári forrásokat mutat be. Ugyanakkor eddig nagyrészt ismeretlen, zsidó forrásokat von be a kutatásba: a Szegedi Zsidó [neológ] Hitközség – korabeli nevén: Szegedi Izraelita Hitközség – archívumának dokumentumait.

A hitközségi levéltárakban található anyag ismerete nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az áldozatok nézőpontjából írjuk meg a magyarországi holokauszt történetét. A helyi zsidó közösségek dokumentumainak nagy része azonban megsemmisült 1944-ben, ami pedig részben megmaradt, azt Budapestre vitték, esetleg a hitközségeknél maradt, rendezetlenül. A legtöbbször rossz körülmények között tárolt levéltári anyag feltáratlan, és a kutatók számára máig hozzáférhetetlen. A Szegedi Zsidó Hitközség különlegesnek számít abban a tekintetben, hogy a holokauszt előtti évtizedekben a zsidóság lélekszámát tekintve harmadik legnépesebb zsidó közösségének dokumentumai helyben, a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumában kutathatók.² A tanulmányom a Szegeden, illetve a Szegedről Budapestre, majd innen a Zsidó Nép Története

1 Az elsősorban narratív forrásokat (visszaemlékezéseket), illetve képi és tárgyi forrásokat használó kutatásokról lásd Szécsényi András. „Új irányok a munkaszolgálat kutatásában” in Huhák Heléna – Szécsényi András (írta, szerk.). *Holokauszt alulnézetből. A személyes emlékezet múzeumi forrásai*, Budapest: Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, 2016. 19.

2 A továbbiakban: SZZSHA. Köszönöm Ábrahám Vera és Frauhammer Krisztina segítségét.

Központi Levéltárába (Jeruzsálem)³ került dokumentumok alapján mutatja be a munkaszolgálatosok segélyezésének szegedi vonatkozásait.⁴

A Szegedi Zsidó Hitközség a munkaszolgálat bevezetésének kezdetétől a deportálásig folyamatosan segélyezte a szegedi és környékbeli munkaszolgálatosokat. A Szegeden állomásozó V. hadtest munkaszolgálatos századainak frontra induló rászoruló tagjait is a Szegedi Zsidó Hitközség látta el téli ruhával és felszereléssel. Ők főképp Északkelet-Magyarországról vagy Kárpátaljáról származtak. A hitközség részben saját erőforrásaiból támogatta őket, még ruhatárt is fenntartott a munkaszolgálatosok részére. Grosz Margit 1943 augusztusában nyújtott be kérelmet a hitközség elnökéhez, amelyben béremelést kért a munkaszolgálatosok ruhatárának kezeléséért és nyilvántartásáért végzett munkájáért.⁵

A Szegedi Zsidó Hitközség a két országos zsidó segélyszervezet, a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (MIPI) és az Országos Magyar Zsidó Segítő Akció (OMZSA) befizetője volt. A MIPI-nek helyi irodája is működött a Szegedi Hitközségen belül. A hitközségi levelezésből látjuk, hogy mindkét szervezet kivette a részét a munkaszolgálatosok segélyezéséből is, bár hivatalosan a munkaszolgálattal kapcsolatos kérdéseket, így a segélyezést is a neológia országos szervezetén, a Magyar Izraeliták Országos Irodáján belül működő Hadviseltek Bizottsága fogta össze, amelynek helyi fiókjai működtek a nagyobb vidéki hitközségekben, így Szegeden is.

A honi zsidó munkásszázadokban szolgálók sorsa a parancsnokok jóindulatán kívül a helyi zsidó közösség erőforrásain is múlt. Szeged tehetős hitközségi kerületi központ volt, amelynek 150 kilométeres átmérőjű körben található hitközségekre volt befolyása, Bajáig, Szabadkáig, Kecskemétig és Kiskunfélegyházáig. Számos hitközségből, még Budapestről is fordultak a Szegedi Zsidó Hitközséghez anyagi segítségért.⁶

3 A Central Archives for the History of the Jewish People (a továbbiakban: CAHJP) 2,9 folyóméternyi anyagot őriz a Szegedi Zsidó Hitközség irattárából.

4 A munkaszolgálatosok segélyezéséről általában lásd Pataricza Dóra – Lénárt András (szerk.). *Seifmann Béla. Visszaemlékezés. Egy szegedi munkaszolgálatos beszámolója*, Budapest: Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, 2023. 8–10.

5 Szeged, 1943. augusztus 15. CAHJP, HU-Sz-59, eredeti: 244/1943.

6 Szeged fizetett a Budapesten lakó szegedi Wieder Ida részére kétszáz pengőnyi segélyt a szülése után, lakbérre, élelmiszerre, a szülészeti klinikának és gyerekkosztra (1943. január 4.). A Kassai Izraelita Leányárvaház és Napközi Gyermekotthon 1943. július

Az ország német megszállása után a szegedi polgármester 1944. május 17-én tette közzé a szegedi gettó felállításáról szóló határozatát.⁷ „A szegedi hatóságok maguk is aktívan közreműködtek a délvidéki deportálás előkészítésében, majd júniusban a belügyi államtitkárok tájékoztatójának megfelelően az alig néhány héttel korábban felállított gettókat felszámolták, és a gyűjtőtáborokba szállított zsidókat német vagonokba zsúfolva ismeretlen célállomás felé indították.”⁸ A szegedi transzportok célpontjai az auschwitzi megsemmisítőtábor, illetve a Strasshof környéki munkatáborok voltak. A szegedi deportáltak közül Molnár Judit számítása szerint „bizonyosan nem térhettek haza 2214-en”.⁹

Liebmann Béla fényképe Apró Ferenc magángyűjteményéből. A kép hátoldalán: „1940 abonyi zsidó munkatábor. Szegediek voltak. Eligazítás indulás előtt. Reggel 5 órakor. Kiskéri Toth Pál főhadnagy parancsnok! Ügyvédek, kereskedők, bankigazgatók, pincér is volt. Középen fehér ruhában kormányfőtanácsos Vértess igazgató méltóságos.”

13-án írt levélben kér gyerek- és női ruhát, játékokat és gyógyszert a Szegedi Zsidó Hitközségtől a munkaszolgálatba vonultak gyermekeinek ellátásának fedezésére. Nagykanizsa nem tartozott a szegedi központ vonzáskörzetébe, 1943-ban mégis érkezett levél Nagykanizsáról is, amelyben ötven zsidó internált a nagykanizsai táborból kérelmezte, hogy a Szegedi Zsidó Hitközség járuljon hozzá havi adománnyal kóser ételmezésük költségeihez. SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943.

7 Molnár Judit. *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben*, Budapest: Cserépfalvi, 1995. 176.

8 Molnár, 1995, 174–175. A szegedi gyűjtőtáborról lásd Molnár, 1995, 138–147. A deportálónak történetéhez lásd Molnár, 1995, 148–153.

9 Molnár, 1995, 178.

A munkaszolgálat intézménye védelmet jelentett a deportálástól. A tanulmányban a munkaszolgálatosok segélyezése mellett szó lesz a munkaszolgálatba vonult hitközségi dolgozókról és családtagjaikról való hitközségi gondoskodásról, valamint egy vesztegetési ügyről, amelynek több mint nyolcvan év után megpróbáljuk kibogozni a szálait.

TÖRTÉNETI HÁTTÉR

A munkaszolgálat törvényi feltételeit az 1939-es honvédelmi törvény („1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről”) 230. cikkelye teremtette meg,¹⁰ amely szerint minden, 21. évét betöltött magyar állampolgár, aki a katonai szolgálatra alkalmatlan, kötelezhető arra, hogy „közérdekű munkaszolgálatot” teljesítsen, munkatáborban, három hónapos időtartamban.¹¹ A törvény adta kereteken belül ki lehetett zárni minden megbízhatatlan elemet a hadseregből, elsősorban a nemzeti kisebbségekhez tartozókat és a zsidókat. Az 1939. július 1-jei hatállyal érvénybe lépett munkaszolgálat rendszere olyan katonai rendszert jelentett, amely alapjaiban nem volt antiszemita, de később „a munkaszolgálat szervezetének kialakítása azonban már antiszemita szellemben történt”.¹²

1940-ben a Honvédelmi Minisztérium rendeletben szabályozta a zsidók munkaszolgálatát: minden zsidót be kellett hívni munkára. A tábori zsidó munkásszázadokba a fiatalokat és egészségeseket hívták be, őket 1942 tavaszától frontszolgálatra vezényelték. Az idősebbeket kisegítő szolgálatra, „honi zsidó munkásszázadokba” osztották be.¹³

1941 áprilisában a Minisztertanács rendelete előírta, hogy a katonaköteles korú zsidók és a nemzeti kisebbségekhez tartozók kizárólag rang nélkül, fegyvertelenül szolgáljanak a honvédség kisegítő alakulataiban,¹⁴ ahová

10 MTt. 1939. 6–105. A törvény 1939. március 11-én lépett hatályba.

11 Braham, Randolph L. *A Magyar Holocaust I.*, Budapest: Gondolat, 1988. 240–294. Csősz László. „A magyarországi háborús munkaszolgálat eredete és nemzetközi összefüggései” in Braham, Randolph L. – Kovács, András (szerk.). *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán. Történelem és emlékezet*, Budapest: Múlt és Jövő, 2015. 126–127. A munkaszolgálat jogi háttéréről lásd Csősz László et al. „Munkaszolgálat a második világháború idején a történelmi Magyarország utódállamaiban” in *Múltunk* 2, 2015, 72–139.

12 Szécsényi, 2016, 18–19.

13 441/Om.biz. 1b-1940 számú rendelet (Csősz, 2015, 132).

14 2870/1941. M.E. számú rendelete. A rendelkezést később törvényben erősítette meg az Országgyűlés – 1942. évi XIV. törvénycikk.

a szolgálatra egészségügyileg alkalmas, 18 és 48 év közötti zsidókat és nemzetiségieket hívták be.

1941 nyaráig a munkaszolgálatosok katonai egyenruhában szolgáltak. Magyarország hadba lépése után a vezérkar kezdeményezte, hogy a munkaszolgálatosoktól vegyék el az egyenruhát és kötelezzék őket arra, hogy polgári ruhában járjanak. A sárga karszalagot 1941 tavaszától rendszeresítették. 1943 márciusában a Honvédelmi Minisztérium rendelete előírta a tábori munkásszázadban dolgozók számára, hogy polgári ruhát hordjanak, sárga karszalaggal, és rozetta nélküli katonasapkát.¹⁵ 1943 elejére így a legtöbb munkaszolgálatos saját polgári ruháját viselte, és saját lábbelit hordott a frontszolgálatban is.

Szegedi munkaszolgálatosok csoportja. Abony, 1940. Liebmann Béla fényképe Apró Ferenc magángyűjteményéből. A fénykép hátlapján: „Dr. Burger – Bojta – Béla integet nekem.

Abony, 1940, zsidótábor. Tilos volt a fényképezés. A képen láthatók mind szegediek.

Sajnos már nem élnek. Barátaim voltak.”

15 Braham, 1988, 251.

Az első alakulatok 1942. április 11-én indultak el a frontra. „A szegedi munkaszolgálatosokat a szegedi V. hadtest V. munkaszolgálatos zászlóaljába Hódmezővásárhelyre hívták be szolgálatra. [...] Egy-egy munkásszárad föltöltése után őrszemélyzet kíséretében azonnal hadműveleti területre szállították őket, amely tábori kmsz. [közérdekű munkaszolgálatos] századonként külön számozást is kapott. Az első nagy behívások a 2. hadsereg felállítása idején 1942 júniusában történtek. A Don menti arcvonalba az V. kmsz. zászlóalj 105/1-14. és V/5 század számozással 15 tábori századot állított fel. Állományának zöme a zsidó lakosság V. hadtest területén lévő számarányának megfelelően főként szegedi volt. A századokhoz 240 fő munkaszolgálatos mellett 20 főnyi őrszemélyzet tartozott.”¹⁶

A magyar hadsereg nem biztosította a szolgálathoz szükséges legalapvetőbb felszerelést sem: ruhát, bakancsot, takarót. Vécsey Béla alezredes 1942. november 9-10-én jegyezte föl naplójában: „[...] csak a zsidó munkásszárad embereit rossz nézni, ahogy azok dolgoznak. Igaz, hogy ruha alig van rajtuk és a lábbeli is rettenetes állapotban van. A hadseregtől nem kapnak ruhapótlást [...] így nem lehet 15-20 fokos hidegben komoly munkát követelni tőlük.”¹⁷

A felszerelését ki-ki maga szerezte be, és a szegény munkaszolgálatosok felszerelését a zsidó segélyszervezeteknek és a hitközségeknek kellett állniuk. Nem a magyar hadsereg, hanem maguk a zsidók látták el ruhával és eszközökkel a magyar hadsereg katonáit.

16 Kanyó Ferenc. *Szeged és környéke második világháborús hősei és áldozatai*, Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 2000. 305–306.

17 Pihurik Judit. „Magyar katonák és zsidók a keleti hadszíntéren 1941–1943” in *Múltunk* 3, 2007, 59. Idézi: Karsai László. „Zsidó munkaszolgálatosok a Donnál 1942–1943 telén” in *Korunk* 1/3, 2023, 34. Ugyanitt Lukács Imre visszaemlékezéséből: „A nagy hidegben sokat szenvedtünk. Ruhánk nem volt, hiszen nyárban mentünk ki és azt mondták, hogy októberre hazajövünk. 10 utánam küldött csomagból 2[-öt] kaptam meg, de a jobb meleg holmikat csellengő magyar honvédek verés kíséretében elvették tőlünk.” DEGOB 1786.

TÉLI RUHA

Steiner Endre kiskunfélegyházi lakos 1943. január 18-án megjelent a MIPI szegedi irodájában, és emelt hangon kijelentette, hogy a munkaszolgálatosok ellátását ki kell venni a hitközség kezéből.

„Kecskemétre hazajött a frontról egy munkaszolgálatos, aki azt mondta, hogy a szegediek azért pusztulnak nagy számban, mert a hitközség nem látja el őket és ez így is van” –

olvassuk a MIPI Szegedi Irodájának jelentésében, melyet az iroda vezetője a Szegedi Zsidó Hitközség elöljáróságának küldött még aznap. A szóváltás része volt, hogy Kiskunfélegyháza nem teljesíti a Szegedi Zsidó Hitközség kéréseit, azaz nem fizeti be a kért összegeket a Hitközségnek:

„...amikor felhívtam a figyelmét arra, hogy elébe tálalom azokat a levélbeni bizonyítékokat, hogy Kiskunfélegyháza megtagadta a legprimitívebb kéréseket is, [Steiner] annyira dühbe gurult, hogy azt a kijelentést tette, hogy aki azt állítja, hogy 1940. óta Kiskunfélegyháza nem teljesíti kötelességét, az hazudik és korcsmai hangot is megszégyenítő módon azzal ment el az irodáról, hogy folytatása 11 órakor az Elnök úr előtt lesz.”¹⁸

Nézzük, hogy a hitközség mit tett 1943 januárjáig azért, hogy a szegedi munkaszolgálatosokat, illetve a Szegedről bevonuló V. hadtestparancsnokság munkásszázataiban szolgáló munkaszolgálatosokat ruhával ellássa. 1942 nyarán a hitközség határozatot hozott arról, hogy hozzájárul a pénztelen munkaszolgálatosok nadrágkészítési költségeihez akképpen, „[...] hogy az újszegedi kendergyártól nyerendő olcsó anyagból kb. 8 pengő árban készítenő nadrágok a hitközség tulajdonát fogják képezni, azokat a szegényebb munkaszolgálatosoknak kölcsönadja, akik a nadrágokat a hitközségnek visszaadni tartoznak”.¹⁹ Feltételezhetően a nadrágokat az országhatárokon belül szolgáló munkaszolgálatosok kapták.

Az 1942–43-as télre készülve elsősorban téli ruhát kellett a hitközségnek biztosítania azoknak munkaszolgálatosoknak, akiknek saját forrásból nem

18 A Szegedi Zsidó Hitközség Pártfogó Irodájában történekről szóló jelentés, Szeged, január 18., olvashatatlan aláírás SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943.

19 Szeged, 1942. július 12. CAHJP, HU-Sz-1011 Eredeti: 30/942.

tellett erre. November végén, a tél beálltával újabb határozat született: „A hitközség előljárósága felkéri Katona Lajos szentegyleti gondnok urat, hogy a munkaszolgálatosok ruházására 20 drb. téli kabátot, 24 drb. szőrmesapkát, 20 drb. hósapkát, 24 pár zoknit, 24 alsónadrágot, 24 inget, 12 nadrágot és 20 drb. szőrmekesztyűt beszerezzen.”²⁰

A hitközség felügyelte azt is, hogy a felszerelés eljusson a címzettekhez. 1943 januárjában a Honvédelmi Minisztérium lehetővé tette személyre szóló csomagok kiadását a munkaszolgálatosok számára, talán azért, hogy így ösztönözze a csomagküldést, amely vagy eljutott a címzethez, vagy sem. Szegedről 1943 januárjában „5 bálába csomagolt 54 db csomag” érkezett Budapestre a Síp utcába. A munkaszolgálatosok részére a tábori postaszámkokra továbbítandó csomagok útját a hitközség által felbérelt nyomozó, Hoffman László kísérte, az ő jelentéséből tudunk a szállítmányról.²¹ Hoffman utazásainak fedezete külön tétel volt a hitközség költségvetésében, tehát valószínűleg nem egyszeri utazásról volt szó, a hitközség több alkalommal is fizetett Hoffmannak azért, hogy a munkaszolgálatosok felszerelését kísérje Szegedről Budapestre.

A szegény munkaszolgálatosok ellátására közvetlenül az V. hadtestparancsnokságtól is felszólítást kapott a hitközség. Így tehát a nem szegedi, de Szegedről bevonult munkaszolgálatosok felszerelésének és ruházatának biztosítása is a Szegedi Zsidó Hitközség feladata volt. A korabeli szóhasználat szerint a hitközség azoknak segített, akik „ínséges területről származnak”, vagyis Kárpátaljáról, illetve Északkelet-Magyarország szegényebb területeiről jöttek.

A hitközség a MIPI szegedi irodájának írt levelében tételesen felsorolta a munkaszolgálatosok nevét, lakóhelyét és a ruhaneműket, amelyeket a hitközség megvett a számukra, a ruha árának feltüntetésével: „A m. kir. V. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj 2. századának parancsnoksága felhívott bennünket arra, hogy 6 ínséges területről bevonult és téli ruhával egyáltalán el nem látott hittestvérünk részére az idemellékelt és nevezettek által aláírt kimutatásban felsorolt ruhaneműket szolgáltatassuk ki.” A hitközség összesen 887 pengőt fizetett ki 1943. január 11-én, mivel ennyibe került hat munkaszolgálatos ellátása téli ruhával. A legdrágább tételt, a télikabátot három munkaszolgálatosnak fizették ki, a többieknek volt kabátjuk. Egy

20 Szeged, 1942. november 29. CAHJP, HU-Sz-1011 Eredeti: 30/1942.

21 Hoffman László jelentése, Szeged, 1943. január 25. CAHJP, HU-Sz-59.

munkaszolgálatos Kántorjánosiból (Szabolcs megye) jött, a többiek Kárpátaljáról: Herincseről (mai Horinchovo), hárman Magyaromjátból (mai Veliki Komjati) és Beregszászról (mai Berehove) származtak.²²

1943 januárjában a 105/1. munkásszákad parancsnokságának igénylésére és a Kecskeméti Hitközség megkeresésére adott ki a Szegedi Zsidó Hitközség ruhaneműeket Fogel Ernő técsői munkaszolgálatos részére 220 pengő értékben – értesítette az OMZSA elnökségét a hitközség. Ezenfelül a Nagybányáról az V. hadtestparancsnokság különleges munkaszolgálatot teljesítő zászlóaljához áthelyezett további öt, kárpátaljai munkaszolgálatos részére adott ki a hitközség téli ruhát összesen 617 pengő értékben, amelyet a hitközség levont az OMZSA országos segélyalapjába fizetendő összegből. A munkaszolgálatosok mindannyian Kárpátaljáról származtak: Kincseshomokról (mai Holmok), Ungvárról (mai Uzhhorod), Kisbereznáról (mai Malyi Bereznai), Nagybecskóról (mai Velikij Bicskiv) és Szeklencéről (mai Szokirnicja) jöttek.²³

A hitközség által összeállított listák alapján a munkaszolgálatra bevonulók téli ruházata az alábbi tételekből állt: téli ing (31 pengő), nadrág (35 pengő), meleg alsónadrág (28 pengő), kapca²⁴ (3 pengő), kesztyű (13 pengő), nyaksál (4 pengő), télikabát (95 pengő), szvetter (18 pengő), pár harisnya (4 pengő), érmelegítő²⁵ (4 pengő). Egy munkaszolgálatos téli ruhája tehát összesen 235 pengőbe került, amelybe még nem számítottuk bele a takaró költségét (40-60 pengő), a szalmazsákot (12 pengő) a hátizsákot és a bakancsot, ami a munkaszolgálatosok elengedhetetlen felszerelése volt. Négyszáz pengővel számolva mai áron körülbelül 70-80 ezer forintba került egy munkaszolgálatos felruházása a téli hónapokra.²⁶

1943 februárjában összesen 400 pengő értékben fizetett ki téli ruhát a kárpátaljai munkaszolgálatosoknak a hitközség.²⁷ 1943 márciusában további 410 pengő kifizetésével négy felvidéki munkaszolgálatost ruházott fel a hitközség, a tavaszi hónapokra télikabát helyett zakóval ellátva őket (38 pengő).²⁸

22 SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943.

23 46/1943 SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943.

24 A láb védelmére, melegen tartására, harisnya helyett a csupasz lábfejre tekert vászon, vagy flaneldarab, amelyet főként csizmában, bakancsban hordanak.

25 A csukló melegítésére való, ráhúzható, általában gyapjúból kötött ruhadarab.

26 <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol-letoltve>: 2024. július.

27 1943. február 25. SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943 (Eredeti: 46/43).

28 Szeged, 1943. március 11. SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943. (Eredeti: 46/43).

A felvidékiek téliruha-igényével kapcsolatban a Szegedi Zsidó Hitközség külön levelet írt a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájához 1943. március 3-án:

„A szegedi m. kir. V. honvédhadtest élelmezési raktáránál, valamint az V/2. és V/4. századoknál munkaszolgálatot teljesítő, alább megnevezett felvidéki hittestvérek azzal a kéréssel fordultak hozzánk, hogy a felsorolt ruhaneműekkel lássuk el őket. Mint mondták, erre külön utasítást kaptak az élelmezési raktár, illetve a munkásszárad parancsnokaitól, miután szánalmasan lerongyolódottan, majdnem ruha nélkül, ahogyan kinéznek, nem dolgozhatnak. 1. Lazarovics Mózes (Szeklence) kapott egy nadrágot és egy zakót, 2. Markovics Mózes (Herincse) kapott egy nadrágot és egy zakót, 3. Basch Ignác (Nagybocskó) kapott 1 db szvettet, 1 nadrágot, 1 inget, alsónadrágot és 1 kapcát, 4. Feld Emmanuel (Nyírvaja) [a mai Vaja Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében] 1 db télikabátot és 1 nadrágot.”²⁹

A századparancsnokság leadta a ruhaigénylést a Szegedi Zsidó Hitközségnek, a hitközség teljesítette a kérést, ezután pedig jelentést írt a MIPI Szegedi irodájába:

„A Kecskeméti hitközség f. hó 19-én este ½ 6 órakor telefonon arról értesített bennünket, hogy a 105/1., 105/2. század parancsnokságától megérkezett ruhaigényléseket tartalmazó értesítés. Bemondták nekünk a szegedi érdekelteket, akikről természetesen azonnal gondoskodtunk, részben akként, hogy a hozzátartozók küldenek, akiknek ez módjában áll, részben pedig mi küldünk nekik...” [...] „A m. kir. V. km. zlj. nak Újszegeden állomásozó 4. századában van Keller Mór kincseshomoki [ma Holmok, Ukrajna] 1921 évbeli ugyanottani születésű újonc, kinek anyja Rosenblüh Náni. A helyőrségi kórházból kaptuk azt az értesítést, hogy nevezett súlyos betegen fekszik, amellet annyira lerongyolódott, hogy cafatokban lóg róla a nadrág és a felsőkabát, ezenkívül egyéb ruhadarabja nincs. Nyomozónk mindezt meg is állapította, de megállapította azt is, hogy súlyos betegsége miatt leszerelik. Tisztán azért, hogy valamennyire is lehetővé tegyünk a hazajutását, juttattunk neki egy darab szvettet és 1 db meleg alsónadrágot, mert ugyancsak inséges

29 SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943 (Eredeti: 2/59/1943/R).

területről származik, melynek értékét beszerzési árát értve a legközelebbi számadás kapcsán előjáráságunk fogja Önöknek levonásba hozni.”³⁰

A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája csak részben hagyta jóvá a munkaszolgálatosok részére kiadott felszerelés elszámolását. A MIPI Szegedre küldött levelében arra figyelmeztetett, hogy a munkaszolgálatosok ügyét az Országos Izraelita Irodák Hadviseltek Bizottsága intézi, és nincsen szükség arra, hogy az egyes hitközségek vagy Pártfogó Irodák is adjanak ruhaneműt, mivel így „[...] lehetetlenné válik az ellenőrzés és megkönnyítjük azt, hogy egyesek indokolatlan előnyökhöz jussanak, esetleg kétszeres felruházáshoz”.³¹ Azonban a Szegedi Zsidó Hitközség levéltári dokumentumaiban látjuk, hogy a Hadviseltek Bizottsága (Budapest) csak részlegesen biztosított a számukra téli ruhát, és felszerelési tárgyakat, például szalmazsákot és gyógyszereket. 1943. július 13-án öt munkásszárad indult el Szegedről kisegítő munkaszolgálatra, „hadművelési területre” (Borba, illetve Ukrajnába). A Szegedi Zsidó Hitközségnek, mint kiindulási központnak, kellett a katonai parancsnokság felhívására a hiányzó dolgokról gondoskodnia, ezért az előjáráság levelet küldött a vonzáskörzetéhez tartozó hitközségeknek 1943. augusztus 27-én:

„Az Országos Irodák Hadviseltek Bizottsága lényegesen hozzájárult ezen akcióhoz, azonban a szalmazsákokkal való felszerelést, valamint a központi kiutalással nem fedezett ruhaszükségleteket inséges területről származó munkaszolgálatos hittestvéreinkkel szemben pótolnunk kellett, ilyenképpen 21 munkakabátot, 9 takarót, 9 szvettert, 21 nadrágot, 13 inget, 24 alsónadrágot, 21 pár harisnyát, 1 pár cipőt, 2 pár érmelegítőt, 3 hátizsákot és 200 szalmazsákot adtunk ki. Ruházati kiadásaink 2536,73 pengő, a szalmazsákok költsége 1656,44 pengő, a gyógyszerekre fordított költségek 2466,15 pengő, a pesti akció ruházati cikkeinek lehozatalával felmerült vasúti és fuvar költségek, a munkaszolgálatosoknak nyújtott étellemezési és egyéb költségek 1156,93 pengő, összes költségeink 7816,25 pengőt tesznek ki.”³²

A Szegedi Zsidó Hitközség a megnövekedett költségeit a fiókhitközségeitől beszedett pénzből kívánta fedezni, ezért a költségeiről szóló kimutatást

30 1943. január 20. SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943

31 Budapest, 1943. július 28. SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943.

32 Mai áron számolva körülbelül egymillió-ötszázezer forintot. CAHJP, HU-Sz-45.

elküldte a szegedi községkerület hitközségeinek. A tehetősebb hitközségekkel külön elszámolás készült, így például Kecskemétnek 20%-ot kellett befizetnie. A bajai, jánoshalmi, szabadkai és bácskai munkaszolgálatosok kevesebben voltak, róluk az érdekelt hitközségek gondoskodtak.

A Kecskeméti Hitközség a befizetett 20%-os összeg mérséklését kérte 18%-ra. A Kecskemétre írt válaszlevélben a szegedi elnök amellettt érvelt, hogy nagyon nagy szükség van a tehetősebb hitközségek hozzájárulására, hiszen: „Makó annyira szegény, hogy még ez a százalék sem fog biztosan befolyjni”.³³

Az alábbi hitközségek kaptak fizetési felszólítást a Szegedi Zsidó Hitközségtől (zárójelben a befizetendő összegről, a teljes összeg a hitközség által kiszámolt százalékban, tizedesszámjegyig leszámolva) 1943. augusztus 27-én: Kiskunfélegyháza (8%, 625,28 pengő), Nagykőrös (8%, 625,28 pengő), Kiskunhalas (8%, 625,28 pengő), Szentés (8%, 625,28 pengő), Hódmezővásárhely (8%, 625,28 pengő), Cegléd (8%, 625,28 pengő), Kiskőrös (4%, 312,64 pengő), Csongrád (3%, 234,48 pengő), Makó (3%, 234,48 pengő). A Szegedi Zsidó Hitközség nem a kisegített munkaszolgálatos hitközségi tagok számának megfelelően számolt, hanem a hitközségek teherviselőképességének megfelelően osztotta szét az összeget a hitközségek között. A levél egy 1942-es, hitközségek közötti megállapodásra hivatkozik, amely alapján a szegedi V. hadtestbeli munkaszolgálatosok ellátásával felmerülő költségeket a hitközségek közösen viselik.

A költségek behajtása újabb nehézségek elé állította az elnökséget. A Ceglédi Hitközség elnöke például azt írta, hogy nem tudott a hitközségek közötti megállapodásról. Arra hivatkozva, hogy nem értenek egyet a terhek felosztásával és sokallják a befizetendő összeget, Cegléd a kért összeget nem fizette be.³⁴

A Szegedi Zsidó Hitközség elnöke, dr. Pap Róbert válaszlevele nem adott kibúvót. Szeged az összes költség 32%-át állta, és ezenfelül legalább ekkora kiadása volt az öt századdal kapcsolatban, amelyeket nem számított fel a hitközségeknek. (A Kiskunhalasi Hitközségnek írt válaszlevél alapján 3000 pengő pluszkiadásról van szó.)

„Az öt században két százaléknyi szegedi sem volt”, ugyanakkor „a csapatok között ceglédiek is voltak, ezekről is mi gondoskodtunk, illetve mi láttuk el

33 Szeged, 1943. augusztus 27. CAHJP, HU-Sz-45 (eredeti: 46/1943).

34 Cegléd, 1943. szeptember 7. CAHJP, HU-Sz-45.

őket a hiányzó dolgokkal, azon megbeszélés és megállapodás alapján, amely a szegedi hadtest és a szegedi községkerület területéről külföldre vitt munkaszolgálatosok szükséglete tárgyában a tél folyamán, illetve március hóban a hitközségek között létrejött”.³⁵

A Kiskunhalasi Hitközség csupán a rá kirótt összeg felét fizette ki,³⁶ arra hivatkozva, hogy a hitközség kicsi, 660 hitközségi taggal (150 család), és az adófizetők közül több mint negyvenen munkaszolgálatban vannak, akik nem fizetnek adót. Emellett a hitközség az 1942–43 telén és 1943 tavaszán Kiskunhalason dolgoztatott 108/14. munkásszázad lerongyolódott állapotban lévő tagjait felruházta, és a részükre hitközségi gyűjtést szervezett (alsóruha, felsőruha, szappan, takaró), amely felélte a hitközség tartalékait. Negyven munkaszolgálatos kérte, hogy a hitközség konyháján étkezhessen kóser ételt, ezenfelül minden péntek este az egész századot megvacsoráztatta a hitközség alkalmanként 8-10 pulyka és egyéb baromfiak levágásával, egy mérőmázsa [100 kg] burgonyával, saját kiadásból.³⁷

A hitközséget nem hatotta meg a kiskunhalasiak bőkezűsége. Válaszlevelükben leszögezik, hogy a fennmaradó 4%-nyi összeget (312,64 pengőt) nem tudják más hitközségre áthárítani, illetve nem osztották fel az összes költséget a hitközségek között, hiszen a kiosztott költségeken kívül Szegednek háromezer pengős kiadása is volt. Valamint „az egyes helységekben dolgozó munkásszázadok egészen más elbírálás alá esnek, mint a külföldre vitt munkásszázadok, Szegeden ma is több munkásszázad dolgozik, ezeket hitközségünk állandóan segíti és ezek költségeit nem téríti meg más hitközség”.³⁸

1944 januárjában a bakancsokat, takarókat és ruhákat továbbra is Szegeden, a hitközség székházában, a Margit (ma: Gutenberg) utca 20. szám alatt gyűjtötték össze, innen a felszerelést Budapestre, az Országos Iroda Síp utcai székházába vitték, ahonnan kiküldték az alakulatokhoz. A ruhák és más felszerelések honvédségi tulajdonba kerültek, és a parancsnok utasítására lehetett kapni belőlük, valószínű, hogy csak töredékük jutott el a munkaszolgálatosokhoz.³⁹

35 1943. szeptember 9. CAHJP, HU-Sz-45 (eredeti: 46/943).

36 Lásd a hitközségi elnök levelét – 1943. szeptember 7. CAHJP, HU-Sz-45.

37 CAHJP, HU-Sz-45.

38 1943. szeptember 9. CAHJP, HU-Sz-45 (eredeti: 46/943).

39 A Szegedi Zsidó Hitközség leveléből, 1944. január 7-én. CAHJP, HU-Sz-45.

A Belügyminisztérium újabb és újabb rendeletekkel engedélyezte országos készpénzadomány gyűjtését a munkaszolgálatosok téli ruházatának és más felszerelésének beszerzésére. A hitközségek postai úton az ország egész területén készpénzt gyűjthettek. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának 1943. december 14-i körözhívéből Bakonyi László főtítkárr és Stern Samu elnök aláírásával:

„Nyomatékosan felhívjuk hitközségeinket, hogy a gyűjtési engedély nyújtotta lehetőségeket minden eréllyel használják ki munkaszolgálatot teljesítő hittestvéreink érdekében és a főtisztelendő rabbi urak segítségével hassanak oda, hogy mindenki kivegye részét a közös feladatból. Az akciót továbbra is az Országos Irodák Hadviseltek Bizottsága bonyolítja le (Bp. VII. Síp u. 12.).”⁴⁰

Szegedi munkaszolgálatosok. Kiszombor, 1941. Hááz Niki tulajdona

40 SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943. A körözhív eredeti levéltári száma: 83.971/1943.

Az Országos Izraelita Irodák Hadviseltek Bizottságának a Szegedi Zsidó Hitközség számára küldött sürgető leveléből megtudjuk, hogy milyen terhet rótt a zsidó hitközségekre az állam „nagylelkű” engedélye a pénzgyűjtésre. A Hadviseltek Bizottságának elnöke 1944. január 4-én kérte a hitközség előljáróságát, hogy haladéktalanul teljesítse a Bizottság kérését:

„Ezen pénzgyűjtéssel kapcsolatban már korábban sürgönyileg, majd később levelekben is felkértük az igen tisztelt Elöljáróságot, hogy az idő rövidségére és az ügy sürgősségére való tekintettel, szíveskedjék az 1944. évi hitközségi adóalap 50%-át – amennyiben ez még nem lenne megállapítva, úgy aránylagos összeget – a gyűjtés terhére előlegképpen beküldeni.”

A hitközség nem sietett befizetni a pénzalapba a pénzt, amire a Bizottság sürgető levélben figyelmeztette Szegedet:

„Sajnálattal tapasztaljuk, hogy ezen kérelmünk mind a mai napig elintézését nem nyert. A magyar királyi kormány az Anyaggazdálkodási Hivatal útján, beszerzési áron mintegy 3 millió pengő értékű bakancsot, takarót és ruhára való anyagot utalt ki a munkaszolgálatosok céljaira. Ezen árukat sürgősen, halasztást nem tűrve, át kell vennünk, hogy mielőbb teljesíteni tudjuk azt a kötelességünket, amelyet a szegény munkaszolgálatos hittestvéreink tőlünk elvárnak és joggal megkövetelnek.”⁴¹

Azaz a kormány kiutalt a munkaszolgálatosoknak egy bizonyos mennyiséget ruhákból és bakancsokból, de azok átvételét fizetéshez kötötte, és az összeget a Hadviseltek Bizottsága a hitközségektől szedte be. Végül a Szegedi Zsidó Hitközség egy hónappal később összesen húszezer pengőt küldött.⁴² Fennmaradt a Hadviseltek Bizottsága Országos Irodájának köszönőlevele, amelyből kiderül, hogy a hitközség először tizenkétezer pengőt utalt az országos pénzalapba a szegény munkaszolgálatosok megsegítésére 1944. január 18-án, majd két hétre rá újabb nyolcezer pengőt küldtek.⁴³

41 SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1944.

42 Mai áron úgy kétmillió-hétszáznegyvenezer forintot. A Bizottság elnökségének küldött leveléből, Szeged, 1944. február 1. CAHJP, HU-Sz-85 (eredeti: 318/1943).

43 1944. február 1. CAHJP, HU-Sz-45.

SEGÉLYEZÉS

A szegény munkaszolgálatosok felszerelésének biztosításán kívül a nélkülöző bevonulók családjáról is a hitközségnek kellett gondoskodnia. A Szegedi Zsidó Hitközség a hitközségi pénztárba várta a munkaszolgálatosok részére tett adományokat, ezenkívül külön számlát nyitott a Szegedi Kereskedelmi és Iparbanknál a munkaszolgálatosok segélyezésére. Az előjáróság körövényekben szólította fel a hitközség tagjait az adakozásra, így 1943-ban az őszi nagyünnepek idején is. A felszólító levelükben ez áll:

„Alig van olyan családjunk, amelynek nem volna érdekelt munkaszolgálatos hozzátartozója. Ha nem volna legszűkebb családjában, bőségesen van tágabb családjában: a zsidó közösségben. Adjon mindenki erejét messze meghaladóan úgy a szegedi, mint az országos munkaszolgálatos célokra. Kegyes adománya váltsa meg a jótékony adakozót minden csapástól és veszélytől és az Isten irgalma és áldása legyen a jó tett jutalma.”⁴⁴

A Szegedi Zsidó Hitközségnek nem csupán a munkaszolgálatosok segélyezésével járó anyagi teherrel kellett megbirkóznia, de a munkaszolgálatba vonult tagok elmaradt hitközségi adója utáni hiányt is be kellett építenie a költségvetésbe. A kultuszadó eltörlését a munkaszolgálatosoknak külön kellett kérelmezniük, amit a hitközség automatikusan jóváhagyott.⁴⁵

A munkaszolgálatosok támogatásának anyagi terhét a hitközség részben ráterhelte a hitközség tagjaira. Váradi József szeszkereskedő kultuszadóját a hitközség majdnem a kétszeresére emelte (a korábbi 180 pengővel szemben 324 pengőre), amely ellen Váradi írásban emelt szót 1943. január 14-én a hitközségnek címzett levelében. Váradi azzal indokolta a kérelmét, hogy az 1939. évi IV. törvénycikk (az első zsidótörvény) miatt elvesztette jövedelme alapját, a denaturált szeszkereskedését. Orvos fiát nem vették be az orvosi kamarába, nem folytathatott orvosi gyakorlatot, és nyolc hónapja az orosz fronton szolgál. Az ő felszerelését és annak utánpótlását, valamint pénzbeli támogatásának költségeit nagyon nehéz előteremteni, ezért kérte Váradi a kultuszadó mérséklését.⁴⁶

44 SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943 (eredeti: 140/1943).

45 Lásd a hitközség határozatát 1942. október 25-én Pártos László ügyében, akinek kultuszadója évi 12 pengő volt. CAHJP, HU-Sz-59 (eredeti: 15/1942.X.19).

46 SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943 (eredeti: 43/1943/1).

A Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma 1942-es iratai között találunk olyan kérvényeket is, amelyekben a családtagok a munkaszolgálatba vitt családtagjuk keresetének pótlását kérelmezik. A hitközség nyomozóval vizsgálattatta ki, hogy hány főt tartott el a munkaszolgálatba vitt családfenntartó, és van-e a családnak megtakarítása. A vizsgálat eredménye alapján az eljáróság hetente gyűlt össze és döntött arról, hogy a kérelmező család jogosult-e a támogatásra. Ha jogosnak ítélték a kérvényt, akkor a család jellemzően 20-50 pengő segélyt kapott havonta.

Az 1943. január 1-jétől február 28-áig terjedő időszakra vonatkozó elszámolásból kitűnik a Szegedi Zsidó Hitközségnek a munkaszolgálatosok segélyezésére fordított összegének nagyságrendje a más célokra kiosztott segélyekhez képest. 1943 januárjában a hitközség az összes segélyre fordított összeg 90%-át, összesen 5277 pengőt, mai áron számolva körülbelül egymillió forintot fordított a munkaszolgálatosok segélyezésére: „Szegeden lévő munkaszolgálatosok étkezési és gyógyszersegélyére” 248 pengőt, takaróért 180 pengőt, „munkaszolgálatosok gyógyszersegélyére” (Kecskemét, Nagykőrös) 350 pengőt, „ruházati felszerelésekért” 4499 pengőt. A hitközség januárban több diák főiskolai tanulmányi költségeit állta, és étkezési segélyt is adott, amelyek összege mindössze 519 pengő volt, vagyis a munkaszolgálatosokra fordított segély összegének kevesebb mint 10%-a.

Februárban a munkaszolgálatosok étkezési és gyógyszersegélyére a januári összeg kevesebb mint felét, összesen 2108 pengőt adott a hitközség: étkezésre 240 pengőt, 10 darab pokrócért 881 pengőt, ruházati felszerelésekért 54 pengőt, gyógyszersegélyre 150 pengőt, pokrócokért 563 pengőt, gyógyszersegélyre újabb 150 pengőt, ruházati segélyre 70 pengőt. Az egyéb segélyekre februárban 415 pengőt fizetett ki a hitközség, a munkaszolgálatosokra fordított összeg 20%-át.⁴⁷

Az OMZSA Elnökségének küldött levél alapján a Szegedi Zsidó Hitközség negyedévente tízezer pengőt utalt az OMZSA számlájára a Magyar Általános Hitelbankon keresztül. Az éves befizetendő összegből a hitközség levonhatta azokat a kiadásait, amelyeket a nem szegedi munkaszolgálatosok segélyezésére fordított. A hitközség a szegedi Csillag börtönből munkaszolgálatra vitt hat zsidó rab (három budapesti, egy újpesti és két kárpátaljai)

47 SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943.

felruházásának költségeit állta, összesen 470 pengőt, amelyről számlát küldött az OMZSA Bethlen téri központjába.⁴⁸

TAKARÓK ÉS GYÓGYSZEREK

Buchwald Tivadar zsák- és ponyvakölcsönző, aki használt zsákok vételével és eladásával is foglalkozott (Szeged, Bocskai u. 7.), 1942. július 30-án a Szegedi Zsidó Hitközségnek írott levelében beszámolt róla, hogy két, egyenként hat méter hosszú és öt méter széles kölcsönponyvát küldött a 105/13. tábori munkásszázad parancsnokságának a Szilágyságba, a Halmosd (mai Halmășd, Románia) nevű faluban szolgáló szegedi munkaszolgálatosoknak. (A ponyva alá negyven ember fért be.) Buchwald október 1-jéig, vagyis az első két hónapban nem számított föl kölcsöndíjat.

Szegedi munkaszolgálatosok. Misztótfalu (mai Tăuții de Jos Romániában, Máramaros megyében). Gara Panni tulajdona.

A hitközség ezenkívül egy darab tizenkét személyes cserkészsátrat is küldött Halmosdra,⁴⁹ annak feladásáról 1942. július 30-án értesítette a tábori munkásszázad parancsnokságát. Még aznap a hitközség elnöke írt az ennél a mun-

⁴⁸ SZZSHA II. 5. Hitközségi Iktatott Iratok 1943 (eredeti: 31/43).

⁴⁹ CAHJP, HU-Sz-1000.

kácsszáznál szolgálatot teljesítő szegedi dr. Lusztig Istvánnak, és megbízta őt azzal, hogy vigyázzon a ponyvákra, és gondoskodjon arról, hogy azokat kizárólag szegediek használják, és hogy visszakerüljenek a hitközséghez a szolgálat lejárta után. Dr. Pap Róbert hitközségi elnök szavaival: „A ponyvákat szegedi fiúk részére küldjük, szíveskedjék tehát tudatni velünk azt, hogy hány szegedi munkaszolgálatos használja a ponyvákat. Amennyiben 40-nél kevesebb szegedi volna századánál, szíveskedjék közölni, hogy azok, akik a ponyvákat használják, mely hitközségekből valók.”⁵⁰

A hitközség téli takarók ügyében többekkel is levelezett, sikertelenül. „Értesülésünk szerint munkaszolgálatosok részére alkalmas tábori takarókészlete van, amelyből 30 darabot megvenni kívánunk” – írta a hitközség a tatai pokróc-, tarisznya- és szőnyeggyáros Pollák Sándornak 1942. december 30-án. Január 4-ei válaszában Pollák leírta, hogy kizárólag az Anyaggazdálkodási Hivatalon keresztül lehet pokróchoz jutni. A hivatalba igénylést kell leadni pokrócvásárlásra: ha megadják az engedélyt, és vannak raktáron pokrócok, akkor egyenesen a gyárból lehet megkapni őket. Pollák Sándornak nem volt raktáron saját takarója, ezért nem tudott takarókat eladni a hitközségnek.⁵¹

A hitközség nem az Anyaggazdálkodási Hivatalon keresztül vezető utat választotta, és Pollák nemleges válasza után még aznap, 1943. január 4-én a Budapesten élő Pártos Zsigmondtól húsz darab takaró leszállítását kérte a január 15-én bevonuló szegedi munkaszolgálatosok részére. A Szegedi Zsidó Hitközség és Pártos kapcsolata nem volt új keletű: 1942. július 15-én írt levelében Pártos halina⁵²-takarókat ajánlott a hitközségnek, amelyből mintát is küldött. A tél közeledtével azonban a takarók egyre fogytak: 1942. november 28-án küldött levelében Pártos szabadkozott, hogy kevesebb takarót tud szállítani a hitközségnek, mint amennyiről megállapodtak. A hitközség 1942. december 13-án is Pártostól kérte sürgősen húsz darab tábori takaró leszállítását, mert arra a december 15-én bevonuló munkaszolgálatosoknak szükségük volt. Pártos két nappal később megírta a hitközségnek, hogy az Anyaggazdálkodási Hivatal intézkedése miatt nem jutott áruhoz, ezért nem tudja szállítani a takarókat, a takarók elfogytak. A hitközség januári kérésére

50 CAHJP, HU-Sz-1001.

51 CAHJP, HU-Sz-1006.

52 Erős szálú, durva gyapjúból készített fehér, érdes posztó, nemez.

január 8-ai válaszában a hitközség türelmét kérte, mert éppen benyújtott egy kérelmet a minisztériumba takarók kiutalásáról.⁵³

A Vajdaságban, Bácskertesén (mai Kupusina, Szerbia) állomásozó 105/5. tábori munkásszárad parancsnoka, Von Ihbatt Sándor (az aláírás nehezen olvasható) 1942. augusztus 3-án fordult a Szegedi Zsidó Hitközséghez:

„Hivatkozással megbízottukkal folytatott személyes megbeszélésre parancsnokságunk engedélyt adott arra, hogy a Hitközség az arra rászorulókat ruhaanyaggal és lábbelivel elláthassa. E célból mellékelten küldöm a századunk rászoruló tagjainak kérését. Egyben ugyancsak mellékelten küldöm a század tagjainak kérelmét a gyógyszerek adományozására kézi gyógyszerár számára.”

A parancsnokság leveléhez két mellékletet csatoltak. Ezek közül csak az egyik, az 53 tételes gyógyszerlista maradt fenn a munkaszolgálatosok előre látható gyógyszerükségletéről, amelyet a századparancsnok láttamozott. A hitközség az augusztus 7-én küldött válaszában kérte a századparancsnokságot, hogy: „[...] Méltóztassék a beküldött és ide visszavárólag mellékelt kimutatást az abban felsoroltak állandó lakhelyének feltüntetésével kiegészíteni, mert enélkül nem áll módunkban az illető kérelmét teljesíteni.”⁵⁴

1942 júliusában a hitközség 300 pengő kifizetésére adta meg az engedélyt a Topolyán állomásozó munkásszáradok gyógyszerkölségeinek kifizetésére. Az itt állomásozó szegedi munkaszolgálatosoknak 200 pengőt adott postára, ezenfelül küldött útján a 105/10. számú munkásszárad részére további 60 pengő segélyt juttatott a munkaszolgálatosok gyógyszerárának kiegészítésére.⁵⁵

Az ismertetett példák jól mutatják, hogy a Szegedi Zsidó Hitközség első sorban a sajátjain, a szegedi munkaszolgálatosokon kívánt segíteni, és erre a célra mozgósította az erőforrásait.

HITKÖZSÉGI ALKALMAZOTTAK BEHÍVÁSA

Bleier Ernő, a Szegedi Zsidó Hitközség alkalmazásában álló kántortanító a szilágysági Szamosudvarhelyen (mai Someș-Odorhei, Románia) szolgált a 105/4. számú kisegítő munkásszáradban, innen levelezett a hitközséggel.

⁵³ CAHJP, HU-Sz-1005 (eredeti: 30/942).

⁵⁴ Szeged, 1942. augusztus 7. Aláírás: Pap, elnök. CAHJP, HU-Sz-1002 (eredeti: 30/942).

⁵⁵ 1942. július 19. és 1942. július 21. CAHJP, HU-Sz-1007 (eredeti 30/942).

A hitközség elnökének Bleier 1943. szeptember 9-én levelet küldött, amelyben tudatta a hitközséggel, hogy megkapta tőlük a hivatalos értesítést, amely szerint „az előjáróság folyó év szeptember 1-jével főkantorhelyettesi és énekari javadalmazásom folyósítását katonai leszerelésemig beszünteti”. Bleier erre kérvényezte, hogy az előjáróság a továbbiakban is folyósítsa a fizetését, ahogyan azt az előző hét és fél hónapban megtette. A ceruzával a papírra írt megjegyzés szerint a hitközség 150 pengőt folyósított Bleiernek, és a téli ruha-vásárlásának költségeit is megtérítette.⁵⁶

Bleier október 28-án megírta a hitközségnek, hogy további 500 pengő folyósítását kéri az őszi ünnepek alkalmából végzett kántori teendőiért „Meisels Andor Nádudvar” címre. Ceruzás megjegyzés hiányában nem tudjuk, hogy a hitközség teljesítette-e a kérését.⁵⁷

Scharfstein Andor, a szegedi régi zsinagóga kántora 1943. október 5-én vonult be munkaszolgálatba. Az első három hónapban, december végéig megkapta a havi 55 pengő járandóságát a hitközségtől.⁵⁸

Két alkalmazottja, Steinberger Henrik és Szlovák Henrik érdekében a hitközség a munkaszolgálat alóli felmentési kérelmet adott be az V. honvéd hadtestparancsnoksághoz. A kérelem elutasításáról Szeged város polgármestere tájékoztatta a hitközséget.⁵⁹

MEGVESZTEGETÉSI ÜGY

1943 júliusában, a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája Szegedi Irodájában megvesztegetési ügy robbant ki. A vád szerint az iroda vezetője, dr. Deutsch Imre kenőpénzt fogadott el munkaszolgálatosok családtagjaitól azért, hogy áthelyeztesse őket belföldi szolgálatba, és így óvja meg őket a lényegesen veszélyesebb ukrajnai bevonulástól. Egy másik vádpont szerint dr. Deutsch a szegedi zsinagógában megtevesztette az embereket azzal, hogy a munkaszolgálatosok számára gyűjt pénzt, de valójában a kapott összegeket ellopta.⁶⁰

Július 20-án a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának budapesti központjából levél érkezett a Szegedi Irodához:

56 CAHJP, HU-Sz-59 (eredeti: 268/1943).

57 Szamosudvarhely, 1943. X. 28. CAHJP, HU-Sz-59.

58 Szeged, 1943. október 3. CAHJP, HU-Sz-59 (eredeti: 267/1943).

59 CAHJP, HU-Sz-59 (eredeti: 42518/1942.sz. II.a. és 1942. VIII. 28).

60 CAHJP, HU-Sz-38.

„Fábián Béla dr. előjáró úrtól, mint a Hadviseltek Bizottsága elnökétől felszólítottak bennünket, hogy vizsgáljuk, mennyiben felel meg a ténynek, hogy a Pártfogó Iroda adminisztratív vezetője Dr. Deutsch Imre úr a templomban, vagy a templom tájékán oly címen gyűjt, vagy fogad el adományokat, hogy ezekből az összegekből munkaszolgálatosok segélyeztetnek. Úgy tudjuk, hogy a szegediek informálták ilyen értelemben Fábián elnök urat. Nagyon kérjük, szíveskedjenek az ügyre vonatkozólag bennünket részletesen és sürgősen tájékoztatni. Hittestvéri üdvözléssel, olvashatatlan aláírás.”⁶¹

Dr. Pap Róbert hitközségi elnök az öt nappal később, 1943. július 25-én küldött válaszában biztosította a MIPI vezetőségét, hogy a hitközség elrendelte a vizsgálatot dr. Deutsch Imre ellen, és annak fogantatásával dr. Szabó Béla hitközségi előjárót bízta meg.

Vértés Miksa szegedi lakos (Szeged, Boldogasszony sugárút 17.) a következőket írta 1943. július 30-án dr. Szabó Béla ügyvédnek írásos megkeresésére:

„Július 16-án péntek este az istentisztelet után közvetlenül Grünfeld Elek nevű munkaszolgálatos kereste lakásomon néniét özv. Báló Jánosné Grünfeld Amáliát: Grünfeld Elek kb. több mint két órát töltött lakásomon nénije vendégeként, miközben magam is elbeszélgettem vele. Előadta, hogy röviddel előbb érkeztek Pécs környékéről Szőregre, most utazik haza Szatmárra téli ruházata érdekében, mert talán 8 nap múlva indulnak tovább Szerbiába. Éppen erről akar nálam érdeklődni, mert előadása szerint a templomban az istentisztelet alatt dr. Deutsch nevű hitközségi alkalmazott közölte vele, hogy »ha megfizetik a költségeit és fáradozását, úgy neki módjában lenne elintézni azt, hogy ne kelljen Szerbiába menni, hanem itthoni szolgálatban maradhat«; Grünfeld Eleket nyomatékosan és jóindulatúlag figyelmeztettem, hogy meg ne kísérelje az ajánlkozó dr. Deutsch nevű egyén ajánlatát a maga és társai részére elfogadni vagy igénybe venni és megmondottam, hogy minden fillérért kár, de különben is nagy veszélyt jelenthet az ő számukra minden kísérlet nevezett útján és megmagyaráztam előtte, hogy az ajánlkozó jámbor kísérlete csak pénz megszerzésére irányul. Kérdeztem a beszélgetés során, milyen összegről van szó, mire Grünfeld Elek azt válaszolta: nagy összegről. Erre tovább nem érdeklődtem az összezszerűség iránt, de megígérte Grünfeld Elek, hogy az elmondott ajánlatot sem ő, sem

61 CAHJP, HU-Sz-38.

néhány jobb módú bajtársa nem fogják igénybe venni. Figyelmeztettem még Grünfeld Eleket arra is, hogy egy lelkiismeretlen hitközségi alkalmazottnak a felelőtlen eljárása – mint amiről szó volt – mennyi kellemetlenséget és veszélyt okozhat a szegedi zsidóságnak és a hitközségnek. [...]”⁶²

1943. augusztus 1-jén a dr. Deutsch Imre elleni fegyelmi vizsgálat részeként a szegedi Rabbínatusi Hivatalban meghallgatást tartottak, ahol megjelent a kiskunfélegyházi Steiner Endre, aki fél évvel korábban bepanaszolta a hitközséget, hogy nem látja el megfelelően a szegedi munkaszolgálatosokat. Steiner a következőket adta elő:

„Klein Imre kiskunfélegyházai orthodox elöljáró Steinernél járt és elmondta, [...] hogy Bleier Imréné (Klein Rochele) rám [Steiner Endrére] való hivatkozással aziránt érdeklődött, hogy Deutsch Imre dr. Szegedi Pártfogó Iroda vezetőjének milyen összeköttetései vannak, mert több héttel ezelőtt sógora Bleier Béla adai lakossal letétbe helyeztetett 1.500 pengőt arra a célra, hogy férjét, Bleier Imrét, aki 8 gyermekes szegény ember, valamint több hasonló társát, akik munkaszolgálatot teljesítenek és jelenleg Észak-Magyarországon teljesítenek szolgálatot, le fogja szereltetni.”⁶³

A kiskunfélegyházi Bleier Imréné ezek után személyesen is felkereste Steinert, hogy nyugtassa meg: dr. Deutschnak valóban vannak összeköttetései, melyeket fel is tud használni a munkaszolgálatosok érdekében. Az asszony előadása szerint dr. Deutsch fogadta őt a héten, és azzal hitegette, hogy a férje ügye jól áll. A sógora által deponált pénzt még nem kapta vissza, és nem tudja megmondani, hogy kinél helyezték azt letétbe.

Dr. Deutsch Imre is megjelent a vizsgálóbizottság előtt. A vallomásában kijelentette, hogy ígéretet kapott Bleiertől, hogy „ha sikerül a dolog, bőségesen fog honorálni, én azonban ezt nyomban visszautasítottam”. Bleier Béla hat héttel később újra megjelent nála, és arról beszélt, hogy Bleier Imrénék hét gyereke van, és a felesége is beteg: talán erre hivatkozva le lehetne szereltetni. Deutsch azt válaszolta, hogy „ilyen imperatív szabály nincs ugyan, de esetleg mint méltányossági ok, eredményre vezethet”. Deutsch elmondta, hogy Bleier Imréné két héttel korábban este 9 órakor felkereste a lakását,

62 CAHJP, HU-Sz-38.

63 CAHJP, HU-Sz-38.

amikor Szegeden járt átutazóban, és azt kérte, hogy tegyen meg mindent a férjéért. A találkozón „pénzt nem kértem és ő sem ígért”.

A meghallgatáson Deutsch elmondta, hogy Bleier Béla többször is járt a Pártfogó Irodában Szegeden.

„Egy alkalommal valamely szabadkai orvos ügyét hozta elő, aki még kint van a hadművelleti területen. Mikor azt mondta, hogy az orvos feleségétől én kérjek 1.500 P-t az ügy elintézéséért, mert ezen az ügyön ő is keresni akar, akkor nyomban megmondtam, hogy az ügyön sem ő, sem én nem kereshetünk, de ha az asszony bejön hozzám, megvizsgálom az ügyet és megmondom, mit lehet tenni. [...] Bleier Béla, Bleier Imréné vagy bárki más sem nálam, sem tudtommal senki másnál nem helyezett letétbe sem 1.500 P-t, sem semmiféle összeget.”⁶⁴

1943. augusztus 5-én déli egy órakor Bleier Béla megjelent dr. Pap Róbert hitközségi elnök irodájában hívás nélkül. Jegyzőkönyvbe mondja, hogy eljutott hozzá a hír, hogy Steiner Imre jegyzőkönyvbe mondta, hogy ő, Bleier Béla pénzt helyezett letétbe dr. Deutsch Imre részére. Kijelenti, hogy ez az állítás nem felel meg a valóságnak, ő nem fizetett senkinek, sem dr. Deutsch Imrének, sem másnak. „Mindössze annyi történt, hogy amikor dr. Deutsch Imrét felkértem a kérvény beadására fivérem érdekében, azt mondtam neki, hogy ha keresztülviszi a szolgálat alóli felmentését, úgy őt honorálni fogom.” Vagyis Bleier nem előre, hanem utólag kívánt fizetni dr. Deutschnak a közbenjárásért. „[...] én sem dr. Deutsch Imrének, sem másnak egy fillért sem fizettem, sem letétbe nem helyeztem sehol, sem ezen ügyben, sem más hasonló természetű ügyben”.

A Vértés Miksa levelében foglalt állításokat a munkaszolgálatos Egri (Grünfeld) Elek vallomása megcáfolja (ez a vallomás nem maradt fenn a levéltár dokumentumai között). A vallomásban Egri tagadja, hogy hogy dr. Deutschot ismerte volna:

„[...] mert ebből [Egri vallomásából] kiderül, hogy Egri Elek dr. Deutsch Imrét nem is ismeri, vele sohasem beszélt, a szegedi zsidótemplomban soha sem volt, s mindössze annyi igaz az egészből, hogy neki Szabadkán az ottani orth. hitközségi elnök azt ajánlotta, hogy forduljon dr. Deutsch Imréhez,

64 CAHJP, HU-Sz-38.

kinek megfelelő összeköttetései vannak. A vallomás szerint erre azonban sor nem került.”⁶⁵

Vagyis Egri Elek megtagadta a Vértés Miksa előtt tett állításait, és kijelentette, hogy nem ismeri dr. Deutsch Imrét.

Bleier vallomása tehát ellentmond Steiner vallomásának, a munkaszolgálatos Egri (Grünfeld) Elek vallomása pedig Vértés Miksa tanúságát érvényteleníti. Erre hivatkozva 1943. szeptember 22-én dr. Szabó Béla ügyvéd azt ajánlja, hogy a hitközség szüntesse be a fegyelmi eljárást Deutsch ellen.

Mi történhetett valójában? Klein Vilmos, a Kiskunfélegyházi Orthodox Izraelita Hitközség elöljárója és a helyi hadviseltek bizottságának tagjának 1943. november 11-ei levele új fényt vet a történetekre. Bleier Imréné a nyáron felkereste őt, és megkérdezte tőle, hogy lehetségesnek tartja-e a férje leszerelését azon a címen, hogy nyolc gyermeke van. Bleier Imréné már beadta a kérvényét, illetve:

„[...] egy tekintélyes ember közbenjárására reménye van, hogy sikere lesz, annál is inkább, mert a siker esetére az illető részére 1500 P van letétbe helyezve. Megjegyezte, hogy a pénzt az apósa vagy sógora, aki az ügyet intézi, helyezte letétbe biztos helyre, nem ezért az egy ügyért, hanem állítólag többeknek az ügye van folyamatban, és az ő férjét is ezek közé sorozták. Én a közbenjáró nevét nem kérdeztem, csak figyelmeztettem, hogy ilyen ügyekben jó lesz elővigyázatosnak lenni. Néhány hét múltán ismét jelentkezett [Bleierné], és ekkor azt közölte, hogy bent járt előtte való napon Szegeden és az illető azzal fogadta, hogy nem jókor jött, mert holnap fog az ügyükben biztosat tudni, utazzon csak haza nyugodtan és az eredményt Steiner J. Endre úrnak fogja az illető úr megtelefonálni. Kérdésemre azután megnevezte, hogy az illető dr. Deutsch Imre a Szegedi Pártfogó Iroda vezetője. Bleierné már maga is kételkedett az eredmény sikeres voltában.”⁶⁶

Vagyis Bleier mellett mások is számítottak arra, hogy Deutsch közbenjár az ügyükben, és ezért fizethettek is: Deutsch több vasat tartott a tűzben. A hitközség mégsem vizsgálta meg a levélben leírtakat, és elfogadta Deutsch vallomását, amelyben Deutsch tagadta a vádat.

65 CAHJP, HU-Sz-38.

66 CAHJP, HU-Sz-38.

Később, amikor vizsgálat indult, szükség lett volna arra, hogy Bleierné megismételje az állításait, de „ezt nekem [Klein Vilmosnak] is megtagadta, attól való félelmében, hogy ártalmára lehet férje ügyének. Ugyanezt tette férje is, akivel időközben szintén találkoztam.”⁶⁷ Bleier Imréné tehát nem volt hajlandó tanúskodni, mivel pedig nem tudta vagy nem akarta megmondani, hogy a pénz kinél van, bizonyíték sem volt a vesztegetésre. A férjet viszont ezek szerint időközben hazaengedték a honi munkásszázadból, és egyelőre nem vitték el Ukrajnába.

A vizsgálóbizottság nem talált olyan adatot, amely alátámasztaná, hogy Deutsch a templomban vagy a templom tájékán adományt gyűjtött volna a munkaszolgálatosok részére. Három Szegedi Pártfogó Irodai alkalmazott tett tanúvallomást dr. Deutsch mellett: Rónay Jánosné született Fogel Rózsi, Kiss Erzsí és Jenő István alkalmazottak elmondták, hogy dr. Deutsch viselkedésén nem vettek észre semmi gyanúsat.

A Szegedi Zsidó Hitközség Elöljárósága mindezek alapján 1943. december 23-án lezárta az ügyet, dr. Deutsch Imrét felmentették a vádak alól. Deutsch vezető pozícióban maradt a vesztegetési ügy után is. 1944-ben annak az ötfős bizottságnak volt a tagja, amelyik a szegedi gyűjtőtáborban eldöntötte, hogy a deportáláskor ki melyik vonatra szálljon föl, az auschwitzi megsemmisítő- vagy a strasshofi munkatáborba indulóra. Dr. Deutsch Imre negyedmagával élet-halál kérdésben döntött.⁶⁸

ÖSSZEFOGLALÁS

A Szegedi Zsidó Hitközség irattárából feltárul a szegedi zsidó közösség élete a második világháború éveiben. Hogy a szó: „zsidóüldözés” mit jelentett a kortársaknak, feketén-fehéren le van írva a hitközségi levéltár sárguló lapjain. A holokauszt nem 1944-ben kezdődött Magyarországon: a deportálás a zsidóüldözés utolsó szakasza volt csupán. A jogfosztás és a zsidók kifosztása éveken át tartott, erről a folyamatról tanúskodnak a Szegedi Zsidó Hitközség dokumentumai. A zsidó hitközségek vezetői az 1944-et megelőző években már a hitközség hagyományos feladatainak ellátása mellett, a hitéleti kötelezettségek teljesítésén túlmenően, a zsidó közösség fennmaradásáért küzdöttek.

67 CAHJP, HU-Sz-38.

68 Lásd Lénárt András és Pataricza Dóra „Kiválasztottak – A cionista mentőakció szegedi csoportjának sorsa” című tanulmányát jelen kötetben.

A Szegedi Zsidó Hitközség példáján keresztül nyilvánvalóvá válik, mekkora terhet rótt a hitközségekre a munkaszolgálatosok segélyezése. A tanulmányban idézett források a segélyezés minden formáját érintik: a munkaszolgálatosok felszereléssel való ellátását, ami mindent magában foglalt, amire egy munkaszolgálatosnak szüksége lehet: bakancsot, ruhát, takarót, sátrat, gyógyszert, élelmet. Ezenfelül a hitközségnek a szegényebb munkaszolgálatosok családtagjait is támogatnia kellett, ami akár a bevonuló munkaszolgálatosok keresetének pótlását is jelentette.

Ráadásul az 1943–44-es zsidó évben a hitközségeknek a költségvetésük nagy részét (a szegedi hitközség költségvetésének felét) át kellett utalniuk a munkaszolgálatosok segélyezését összefogó segélyszervezet, a Hadviseltek Bizottságának országos pénzalapjába. A hitközségi vezetés a munkaszolgálatosok segélyezése miatti – évről évre egyre nagyobb – kiadásait részben ráterhelte a hitközség tagjaira. Végso soron ők, az otthon maradt hitközségi tagok finanszírozták a munkaszolgálatosok bevetését a fronton, és a hátszói szolgálatukat is. Magyarország háborúját a keleti fronton a zsidók is finanszírozták, pedig ellenük, mint belso ellenség ellen, szintén hadat viselt a hivatalos Magyarország.

A szegedi és Szeged környéki zsidókat, 9 ezer embert 1944. június 19-étől a szegedi téglagyárban gyűjtötték össze. Közülük 5239 főt Auschwitz helyett a Bécs mellett, Strasshofban működő munkatáborba deportáltak, háromnegyedük túlélte a holokausztot. Auschwitzot a deportáltak 2%-a élte túl.⁶⁹ Szegeden a munkaszolgálat és deportálás 2519 zsidó életét követelte, ez a város második világháborús emberveszteségének 48%-a.⁷⁰

A tanulmányban ismertetett egy-egy esetből nem kaphatunk teljes képet a szegedi zsidó közösség szellemi és gazdasági állapotáról, a közösséget megrendítő 1944-es deportálás előtti évekről. Ugyanakkor a levéltári dokumentumok átélhetővé teszik, hogy mit jelentett a holokauszt az ország, a helyi zsidó közösségek és az egyes ember életében, és ezen belül milyen következményekkel járt a munkaszolgálat bevezetése az áldozatok nézőpontjából.

69 Frojimovics Kinga. „Munkaszolgálat a császárvárosban és környékén – szegedi vonatkozások” in Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.). *Szeged – Strasshof – Szeged. Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szegedről deportáltakról 1944–1947*, Szeged: SZTE ÁJK Politológiai Tanszék – Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2022. 47–51.

70 Kanyó, 2000, 11.